

University of Groningen

Lokale burgerparticipatie van 65-plussers in de steigers

Douma, Linden; Bouwman, Ruben; Hutter, Inge; Meijering, Louise

Published in:
 Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie

DOI:
[10.1007/s12439-016-0203-3](https://doi.org/10.1007/s12439-016-0203-3)

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
 Final author's version (accepted by publisher, after peer review)

Publication date:
 2017

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Douma, L., Bouwman, R., Hutter, I., & Meijering, L. (2017). Lokale burgerparticipatie van 65-plussers in de steigers: Een participatief project. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 48(1), 4-13.
<https://doi.org/10.1007/s12439-016-0203-3>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Accepted Manuscript

Title:

Lokale burgerparticipatie van 65-plussers in de steigers. Een participatief project

Authors

Linden Douma, Ruben Bouwman, Inge Hutter, Louise Meijering

Corresponding author

Linden Douma, Healthy Ageing, Population and Society,
Rijkuniversiteit Groningen, Groningen, Nederland, e-mail:
l.e.douma@rug.nl

Co-authors

R. Bouwman, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit
Groningen, Groningen, Nederland.

I. Hutter, International Institute of Social Studies (ISS), Erasmus
Universiteit Rotterdam, Rotterdam, Nederland.

L. Meijering, Basiseenheid Demografie, Faculteit Ruimtelijke
Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, Nederland.

DOI: 10.1007/s12439-016-0203-3

Available Online: 03 January 2017

Please cite this article as: Douma, L., Bouwman, R., Hutter, I., & Meijering, L. (2017). Lokale burgerparticipatie van 65-plussers in de steigers. Tijdschrift Voor Gerontologie En Geriatrie, 48(1), 4–13. <http://doi.org/10.1007/s12439-016-0203-3>

Keywords

- Burgerparticipatie
- Ouderen
- Participatief onderzoek
- CLEAR-model

1 Lokale burgerparticipatie van 65-plussers in de steigers. Een participatief project

2 Abstract

3 Doel: Nederlandse gemeenten willen participatie van burgers bevorderen. Dit artikel geeft inzicht in
4 wat oudere burgers, tijdens een gestructureerd participatief project op het gebied van wonen, welzijn
5 en zorg, zelf ervaren als bevorderende en belemmerende factoren voor blijvende zelfredzame
6 burgerparticipatie.

7 Methode: Het participatieve onderzoeksproject liep van april 2014 tot maart 2016. De projectstructuur
8 bestond uit een ondersteunende werkgroep, een deelnemersgroep met 21 deelnemers (65+) en de
9 onderzoeksgroep. De dataverzamelmethode waren interviews en focusgroepen.

10 Resultaten Het bleek in dit project niet mogelijk om de beoogde, zelfredzame burgerparticipatie van
11 65-plussers te realiseren. Uit onze analyse van de deelnemerservaringen blijkt dat de factoren Kunnen,
12 Willen, In staat worden gesteld, Gevraagd worden en Gehoord worden, belemmerend en bevorderend
13 werkten in het doorlopen participatieproces.

14 Conclusie: Dit project versterkt de bestaande empirische basis voor lokaal participatiebeleid door het
15 inzichtelijk maken van de participatie-ervaringen van ouderen zelf. Om een burgerparticipatie proces
16 te doen slagen, dienen alle belanghebbenden in het participatieproces te voldoen aan alle vijf factoren.
17 Hieraan voldoen is niet vanzelfsprekend. We bevelen daarom aan om tijdens een participatieproces
18 met alle belanghebbenden wederzijdse uitgangspunten af te stemmen. Hiervoor biedt het in dit artikel
19 besproken CLEAR-model handvaten.

20 **Keywords:** burgerparticipatie, ouderen, participatief onderzoek, CLEAR-model

21 **Title (English Version):** Building local citizen participation among older adults. A participatory project

22 **Abstract (English Version)**

23 Aim: Dutch municipalities are looking for ways to promote citizen participation, among which older
24 adults. This paper discusses older adults' experiences regarding favoring and inhibiting factors for
25 lasting and independent citizen participation around the themes of housing, wellbeing and health care.

26 Methods: The participatory research project lasted from April 2014 to March 2016. The organizational
27 structure consisted of a working group, a group of 21 participants (aged 65+) and the research team.
28 Interviews and focus-group discussions were used.

29 Results: The project did not result in lasting and independent citizen participation of older adults, as
30 was intended beforehand. When we examined the experiences of the participants, we found that their
31 participation was favored and inhibited by the factors Can do, Like to, Enabled to, Asked to, and
32 Responded to. Conclusions In order for citizen participation to be successful, all five identified factors
33 should be met by the stakeholders involved. To achieve this we recommend to fine-tune the mutual
34 expectations of the stakeholders, using the CLEAR model. The empirically grounded knowledge,
35 generated throughout the project, strengthens the existing evidence-base about participation of older
36 adults and helps to shape local participation programs.

37 **Keywords (English Version):** Citizen participation, Participatory approach, Older adults, CLEAR-model

38 **1. Doel**

39 In Nederland zijn op 1 januari 2015 verantwoordelijkheden en taken op beleidsterreinen, zoals
40 ouderenzorg, gedecentraliseerd van de centrale overheid naar lokale overheden. Gemeenten hebben
41 uitgebreidere verantwoordelijkheden gekregen voor de voorzieningen op het gebied van wonen, zorg
42 en welzijn. Een belangrijke en omvangrijke doelgroep van deze voorzieningen zijn oudere burgers.
43 Deze groep wordt van overheidswege gestimuleerd om zo lang mogelijk thuis te blijven wonen. De
44 dagelijkse woon- leefomgeving van oudere burgers dient zo goed mogelijk aan te sluiten op hun
45 behoeften. Voor een goede afstemming tussen de behoeften van oudere burgers en de lokale
46 beleidsen uitvoeringspraktijk ten aanzien van wonen, welzijn en zorg is participatie van oudere burgers
47 van essentieel belang [1].

48 *1.1. Burgerparticipatie in Nederland*

49 In de lokale beleidspraktijk wordt beleid beïnvloedende en zelfredzame burgerparticipatie nagestreefd
50 [2]. Beleids beïnvloedende participatie betekent dat burgers deelnemen aan de voorbereiding en
51 totstandkoming van beleid via politieke en ambtelijke structuren [3, 4]. Zelfredzame burgerparticipatie
52 verwijst naar vormen waarin burgers zelf aan de slag gaan om hun woon- leefomgeving te
53 verbeteren, eventueel in samenwerking met lokale belanghebbenden [5]. Hoewel gemeenten beide
54 vormen nastreven, vormt zelfredzame burgerparticipatie momenteel hun belangrijkste
55 aandachtsgebied [5–8]. Deze aandacht voor zelfredzame participatie is de meest recente ontwikkeling
56 in de traditie van burgerparticipatie in Nederland.

57 In de ontwikkeling van burgerparticipatie in Nederland worden drie generaties onderscheiden [7].
58 Eerste generatie burgerparticipatie begon rond 1970 en wordt gekenmerkt door het inspraakmodel
59 en formele participatiemechanismen [5]. Burgers eisten meer formele inspraak en daarom werd
60 inspraak op afgeronde beleidsplannen via juridische procedures een wettelijk recht.
61 Draagvlakverwerving voor beleid wordt gezien als een belangrijke uitkomst van dit inspraakmodel,
62 omdat het de legitimiteit van de besluitvorming vergroot [3, 9]. In de jaren '90 kwam tweede generatie
63 participatie op, met als uitgangspunt dat burgers vroegtijdig bij een beleidsproces betrokken moeten
64 worden. Immers, beleidsmakers kunnen uitsluitend rekening houden met hun inbreng als
65 besluitvorming nog gaande is [7]. Een belangrijke uitkomst van dit interactievere beleid is dat besluiten
66 beter kunnen worden afgestemd op de ervaringskennis en behoeften van burgers, wat het draagvlak
67 en de kwaliteit en effectiviteit van de besluitvorming ten goede komt [3, 10, 11]. Kenmerkend voor
68 beide generaties is dat burgers beleid middels inspraak mede kunnen beïnvloeden. De overheid is
69 echter de procesinitiator en neemt de eindbeslissing.

70 Met de opkomst van de derde generatie burgerparticipatie begin 21e eeuw is het accent van
71 beleidsbeïnvloedende naar zelfredzame burgerparticipatie verschoven. Kenmerkend voor deze vorm
72 is dat niet overheden maar burgers het initiatief nemen voor collectieve acties in het publieke domein,

73 ingegeven door een gevoelde maatschappelijke noodzaak [5, 6, 12]. Eventueel vragen ze overheden
74 en/of organisaties om het initiatief te faciliteren [5, 12, 13]. Zelfredzame burgerparticipatie vraagt dus
75 om een andere rolverdeling, zeggenschapsverhouding en interactie tussen professionele
76 belanghebbenden en burgers dan beleidsbeïnvloedende burgerparticipatie [5, 8, 9]. Een verschuiving
77 van de tweede naar de derde generatie wordt beschouwd als een cultuuromslag en een tijdrovend
78 proces [5, 6, 9]. Voor initiatiefnemende burgers is een belangrijke motivatie dat zij zaken in hun eigen
79 en in het collectieve belang kunnen realiseren [4, 6]. Ook van overheidswege wordt de meerwaarde
80 van burgerinitiatieven onderkend, in bijvoorbeeld maatwerkmogelijkheden, ontwikkeling van
81 gemeenschapszin, innovatie en persoonlijke ontwikkeling van de burger. Bovendien worden
82 burgerinitiatieven beschouwd als een manier om kostenbesparingen te realiseren voor de
83 terugtrekkende overheid [2, 5, 6, 8, 13]. In de zoektocht naar manieren om het initiatief meer aan
84 burgers te laten, heeft de Rijksoverheid het artikel 'Right to Challenge' aan de Wet maatschappelijke
85 ondersteuning toegevoegd. Het Right to Challenge, oftewel het Recht om Uit te dagen, is afkomstig uit
86 Engeland en de grondgedachte is dat burgers het recht hebben om de uitvoering van zelfgekozen
87 overheidstaken (ten dele) over te nemen als zij deze taak beter of goedkoper kunnen uitvoeren dan
88 de overheid zelf. Het initiatief daartoe komt uit de gemeenschap zelf en burgers krijgen zo de
89 mogelijkheid om invloed uit te oefenen op de wijze waarop lokale zorgen ondersteuningstaken worden
90 uitgevoerd. Nederlandse gemeenten hebben de mogelijkheid (dus geen verplichting) om zelf invulling
91 te geven aan het mogelijk maken van het Recht om Uit te dagen op het gebied van de Wmo. De
92 invulling verschilt sterk per gemeente [14]. In de praktijk hanteren overheden verschillende
93 strategieën voor burgerinitiatieven. Sommige overheden faciliteren, desgevraagd, burgerinitiatieven.
94 Andere overheden nemen een tussenpositie in: ze faciliteren niet alleen, maar proberen burgers ook
95 te activeren om zelf initiatieven op te zetten [8, 15]. Inmiddels is gebleken dat de laatste strategie het
96 meest raadzaam is. Burgerinitiatieven komen overwegend tot stand door succesvolle interactie tussen
97 burgers en overheden, waarbij burgers actief aangemoedigd worden om in actie te komen en daarbij
98 op ondersteuning van lokale overheden kunnen rekenen [16].

99 *1.2. Projectdoelstelling*

100 Veel Nederlandse gemeenten zoeken manieren om burgerparticipatie van burgers, waaronder
101 ouderen, te bevorderen. Inzichten zijn voornamelijk op institutionele logica gestoeld en de ervaringen
102 van burgers zelf worden zelden meegenomen [5, 9, 10]. Echter, om de condities die op lokaal niveau
103 van invloed zijn op burgerparticipatie van ouderen inzichtelijk te krijgen, is het meenemen van de
104 perspectieven van oudere burgers essentieel [9, 17, 18]. Vooralsnog zijn de specifieke ervaringen van
105 oudere burgers met participatieprocessen onderbelicht gebleven. Door met oudere burgers te
106 reflecteren op het participatieproces waar zij aan deelnemen, kunnen belangrijke lessen worden
107 geleerd en worden vertaald in aanbevelingen voor de toekomst [6, 19].

108 Het onderzoeksproject dat in dit artikel besproken
109 wordt, had als doelstelling om 1) via een participatief onderzoeksproject blijvende, zelfredzame
110 burgerparticipatie van 65-plussers te bereiken in de lokale beleidspraktijk van zorg, wonen en welzijn,
111 en 2) inzicht te verwerven in wat oudere burgers zelf ervaren als bevorderende en/of belemmerende
112 factoren gedurende dit proces.

113 **2. Methode**

114 *2.1. Projectstructuur en -organisatie*

115 De projectstructuur bestond uit de deelnemersgroep, een werkgroep en de onderzoeksgroep. De
116 werkgroep bestond uit de onderzoekers en per organisatie één vertegenwoordiger. De betrokken
117 organisaties waren de gemeente, twee lokale zorgen welzijnsorganisaties, twee woningcorporaties,
118 een zorgcoöperatie en een buurtcommissie. De rol van de werkgroep was het gezamenlijk initiëren en
119 ondersteunen van het project, waarbij het gezamenlijke uitgangspunt was dat de initiatieven en
120 ervaringen van burgers en niet de belangen en uitgangspunten van de organisaties leidend zouden zijn
121 in het project. De Ethische Commissie van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de
122 Rijksuniversiteit Groningen heeft dit onderzoeksproject goedgekeurd.

123 *2.2. Onderzoeksbenadering*

124 In dit onderzoek is een participatieve benadering gebruikt [20]. Deze benadering houdt in dat het
125 onderzoek plaatsvindt met in plaats van over betrokkenen, zodat zij gedurende elke fase van het
126 onderzoeksproces invloed kunnen uitoefenen. De context-afhankelijke meningen en ervaringen van
127 betrokkenen en hun ideeën over mogelijke verbeteringen van een ervaren situatie staan centraal.
128 Gedurende het onderzoeksproces leren onderzoekers en de betrokkenen van elkaar en passen de
129 inzichten toe om verandering te bewerkstelligen. De keuze voor deze onderzoeksbenadering kwam
130 voort uit het actiegerichte onderzoeksdoel. Het project vond plaats in een stadswijk in Noord-
131 Nederland.

132 *2.3. Onderzoeksproces en projectverloop*

133 Het project Duurzame Ouderenparticipatie liep van april 2014 tot maart 2016. Er worden vijf fasen
134 onderscheiden: participantenwerving; situationele analyse; opzetten van gezamenlijke gedefinieerde
135 interventie; uitvoering hiervan; en tot slot evaluatie en kennisdeling [20]. Tab. 1 geeft een overzicht
136 van het procesverloop, per projectfase.

137 Gedurende de eerste fase zijn de deelnemers geworven middels twee strategieën, namelijk een
138 persoonlijke, schriftelijke uitnodiging via hun huisarts en een oproep tot deelname voor de lezers in
139 een lokaal huis-aan-huisblad (geen reacties). Voor de eerste wervingsstrategie werd een bestaand
140 deelnemersbestand van het Integraal Ouderenproject Noorden Oost-Groningen van het UMC
141 Groningen gebruikt. Deze deelnemers gaven toestemming voor gebruik van hun contactgegevens voor
142 vervolgonderzoek. Uit dit deelnemersbestand zijn steekproefsgewijs 99 personen geselecteerd,
143 waarna 14 personen door hun huisartsen van de steekproeflijst werden verwijderd, bijvoorbeeld
144 wegens overlijden. Van de 85 aangeschreven personen, meldden 24 deelnemers zich aan. Zij ontvingen
145 een uitnodiging voor de kennismakingsbijeenkomst, met als doel om het project en elkaar te leren
146 kennen. Uiteindelijk besloten 21 deelnemers mee te doen. Zij woonden allen in de betreffende
147 stadswijk. De deelnemersgroep bestond uit 11 vrouwen en 10 mannen.

148 Tabel 1 Projectverloop per projectfase.

Fase	stappen	reguliere betrokkenen (aantal)	overige betrokkenen (aantal)
1 participantenwerving	werkgroepbijeenkomsten 1, 2 en 3	werkgroepleden (8,5,8) onderzoekers (3)	-
	participantenwerving	werkgroepleden (6) onderzoekers (3)	lokale huisartsen (5)
	gezamenlijke kennismakingsbijeenkomst	deelnemers (20) onderzoekers (3)	-
2 situatieve analyse	4 focusgroepen met beide deelnemersgroepen	deelnemers (6,9,9,11) onderzoekers (2)	-
	diepte-interview	deelnemer (1) onderzoeker (1)	-
	werkgroepbijeenkomst 4	werkgroepleden (8) onderzoekers (3)	-
3 opzetten interventie	3 focusgroepen met deelnemersgroepen	deelnemers (6,11,7) onderzoekers (2)	-
4 implementatie	voorbereidend gesprek verkeersbijeenkomst	onderzoekers (2)	afgevaardigden gemeente (5) en politie (2)
	verkeersbijeenkomst	deelnemers (16) onderzoekers (2)	afgevaardigden gemeente (5) en politie (1)
	werkgroepbijeenkomsten 5 en 6	werkgroepleden (7,4) onderzoekers (2,3)	-
	2 evaluatiebijeenkomsten over de verkeersbijeenkomst met de deelnemersgroepen	deelnemers (6,4) onderzoekers (2)	-
	interviews met deelnemers die afwezig waren tijdens de evaluatiebijeenkomst	deelnemers (7) onderzoeker (1)	-
	gezamenlijke zorgbijeenkomst	deelnemers (14) onderzoekers (2)	afgevaardigden gemeente (2) en zorgorganisatie (2)
	gesprek over voortgang aanpak verkeersknelpunten	onderzoekers (2)	afgevaardigde gemeente (1)
5 eindevaluatie en kennisdeling	gezamenlijke evaluatieve slotbijeenkomst	deelnemers (12) onderzoekers (3)	-
	slotbijeenkomst werkgroep	werkgroepleden (6) onderzoekers (2)	-
	groepsbijeenkomst bespreken	deelnemers (6)	-

concept-artikel	onderzoeker (1)	
kennisbijeenkomst	onderzoekers (2) deelnemers (2)	afgevaardigden gemeente (27)
terugkoppelingsbijeenkomst uitkomsten verkeersinterventies door gemeente	deelnemers (17) onderzoeker (1)	afgevaardigden gemeente (5)

149

150 Vijf deelnemers woonden alleen, de overige deelnemers woonden samen met een partner. De leeftijd
151 van de deelnemers varieerde van 65 tot 87 jaar. De deelnemers zijn vooraf geïnformeerd over het
152 projectdoel en de manier waarop de data zouden worden geanonimiseerd. Mondelinge toestemming
153 voor audio-opname werd voorafgaand verkregen. In dit artikel zijn de deelnemersnamen weggelaten.

154 De projectfase situationele analyse is bedoeld om de bestaande wijksituatie in kaart te brengen, vanuit
155 de ervaringen van de deelnemers. We maakten gebruik van focusgroepen en een interview bij een
156 deelnemer thuis. Door de deelnemers zijn diverse gespreksthema's aangedragen. Aan het einde van
157 deze fase stemden alle deelnemers op de thema's die zij in de volgende fase verder uit wilden diepen.
158 De deelnemers kozen unaniem voor het interventiethema verkeersveiligheid en-overlast. Later werd
159 het thema zorg aan deze selectie toegevoegd.

160 In de fase interventie-ontwikkeling vroegen wij de deelnemers om na te denken over de knelpunten
161 die zij aan zouden willen pakken en om hiervoor gewenste oplossingen te formuleren. Zij hadden zich
162 op de bijeenkomst voorbereid, bijvoorbeeld schriftelijk of door het meebrengen van zelfgemaakte
163 foto's van knelpunten. Als hulpmiddel brachten wij een wijkplattegrond op A0-formaat mee, zodat
164 hierop de specifieke locaties konden worden aangewezen. Deze exercitie leidde tot een gezamenlijk
165 plan van aanpak per interventiethema, met daarin de door de deelnemers aangedragen actiepunten
166 en oplossingen.

167 In de implementatiefase kozen de deelnemers voor
168 een aanpak met themabijeenkomsten. Tijdens de themabijeenkomst verkeersveiligheid en -overlast,
169 hebben zes deelnemers de knelpunten gepresenteerd aan de aanwezigen van de gemeente en de

170 politie. Aangaande het thema zorg wilden de deelnemers graag meer uitleg over de gevolgen van de
171 decentralisatie per 1 januari 2015. Tijdens een informatiebijeenkomst kregen zij hierover meer
172 informatie van de gemeente en wijkverpleegkundigen.

173 Evaluatie en kennisdeling vond zowel ter afsluiting als tijdens het project plaats. Door gedurende het
174 proces te reflecteren op de ervaringen van de deelnemers kon tussentijds worden bijgestuurd, waar
175 nodig met behulp van (één van de) organisaties in de werkgroep. Een voorbeeld van tussentijdse
176 bijsturing was het betrekken van gemeenteambtenaren die werkzaam waren op het gebied van
177 verkeer en verkeersveiligheid. Hun betrokkenheid was gewenst, omdat in de werkgroep onvoldoende
178 expertise op dit specifieke gebied aanwezig was. Op dat moment kregen de overige leden van de
179 projectgroep een minder grote rol. De tussentijdse evaluaties met de deelnemers vonden plaats aan
180 het einde van de bijeenkomsten, middels telefonische interviews en tijdens de
181 evaluatiebijeenkomsten. Tijdens kennisbijeenkomsten en een terugkoppelingsbijeenkomst zijn de
182 projectuitkomsten en het conceptartikel gedeeld met de deelnemers en betrokken organisaties.

183 Tijdens de evaluatieve slotbijeenkomst bleek dat de beoogde continuïteit van een participatiegroep
184 van oudere burgers niet tot stand was gekomen. De specifieke factoren die van invloed waren op de
185 motivatie van de deelnemers om zich niet blijvend te verbinden aan zelfredzame burgerparticipatie
186 worden onder het kopje 'de bevindingen' in onderstaand hoofdstuk in meer detail besproken.

187 **3. Resultaten**

188 *3.1. Data en dataverwerking*

189 Alle (focusgroep)bijeenkomsten en interviews met deelnemers zijn digitaal opgenomen en
190 getranscribeerd door Ruben Bouwman. Van de telefonische interviews zijn aantekeningen gemaakt.
191 De omvang van het totale databestand betreft 132.120 woorden, 313 pagina's in totaal.

192 Linden Douma heeft in eerste instantie al deze data geanalyseerd volgens de uitgangspunten van
193 informed grounded theory [21] in het softwareprogramma Atlas.TI. De eerste stap in het inductieve
194 analyseproces was het herhaaldelijk doorlezen van alle transcripten. De tweede stap was het data

195 coderen en de derde stap was het identificeren van overeenkomstige (sub)categorieën. Dit resulteerde
196 in een codeboek met twee hoofdcategorieën: bevorderende en belemmerende condities, waarbinnen
197 subcategorieën werden onderscheiden.

198 Echter, na de inductieve analyse, kwamen de auteurs in aanraking met het CLEAR-model. Het CLEAR-
199 model is, op basis van eerdere onderzoeken, ontwikkeld door Lowndes en collega's en kan worden
200 gebruikt als een beoordelingsinstrument om inzicht te krijgen in de bevorderende en belemmerende
201 factoren voor burgerparticipatie [18]. De geïdentificeerde (sub)categorieën in ons codeboek bleken
202 inhoudelijk sterk te overlappen met de wetenschappelijk getoetste verklaringsfactoren in het CLEAR-
203 model. Daarom hebben we besloten om gedurende het vervolg het CLEAR-model als analysekader te
204 gebruiken.

205 *3.2. Het CLEAR-model als analysekader*

206 Het Engelstalige CLEAR-model onderscheidt vijf factoren, respectievelijk kunnen (Can do), willen (Like
207 to), gevraagd worden (Asked to), in staat worden gesteld (Enabled to) en gehoord worden (Responded
208 to) [18, 22]. Als wordt voldaan aan een factor, werkt dit bevorderend voor burgerparticipatie, maar
209 wordt er niet voldaan aan een factor, dan werkt dat belemmerend. In de Nederlandse beleidscontext
210 heeft het CLEARmodel gediend als basis voor de ontwikkeling van het ACTIE-instrument [13]. Beide
211 modellen kennen een vergelijkbare toepassing.

212 Kunnen betekent dat deelnemers persoonlijk in staat moeten zijn tot deelname. Hiervoor zijn
213 vaardigheden nodig, zoals organisatorisch talent of een kritische blik, en toegang tot benodigde
214 hulpbronnen, zoals tijd, gezondheid of wettelijke mogelijkheden [8, 13]. De beschikking hierover
215 vergroot de kans op participatiesucces [9]. Willen betreft de participatiemotivatie van burgers. Er zijn
216 talrijke motieven om te participeren, waaronder verwachte beïnvloedingsmogelijkheden, verwachte
217 sociale opbrengsten of persoonlijke voordelen en de mate van binding met de buurt [8, 13, 22]. Een
218 concrete aanleiding en een gevoel van urgentie motiveert bewoners en levert dus een belangrijke
219 bijdrage aan de totstandkoming en instandhouding van burgerparticipatie [23]. Gevraagd worden

220 houdt in dat een burger sneller participeert als hij/zij daartoe gevraagd wordt en een uitnodigende
221 houding ervaart [8, 22]. In staat worden gesteld verwijst naar het feit dat participatie meestal
222 voortkomt uit groepsverbanden [18]. Binnen een groep zijn sleutelfiguren en kartrekkers van
223 doorslaggevend belang [9, 23]. Gehoord worden houdt in dat burgers meer geneigd zijn om te (blijven)
224 participeren als ze menen dat ze serieus worden genomen, dat er vertrouwen is, en dat hun
225 betrokkenheid leidt tot verbeteringen [9, 10, 19]. De manier waarop burgers worden behandeld, speelt
226 hierbij een cruciale rol. Hinderende condities zijn bijvoorbeeld traagheid in de invoering, starre
227 regelgeving of gebrekkige informatie-uitwisseling en terugkoppeling [9].

228 3.3. De bevindingen

229 3.3.1. Gevraagd worden

230 In dit project lag het startinitiatief bij de werkgroep van lokale organisaties en onderzoekers. De
231 deelnemers vonden het belangrijk dat mensen uitgenodigd waren voor het project, omdat ze anders
232 waarschijnlijk niet bij elkaar waren gekomen. Eén van de deelnemers zei hierover tijdens de
233 evaluatieve slotbijeenkomst:

234 *Er komen dus dingen op tafel waarvan je met elkaar eens in discussie gaat. Dat zal niet zo gauw*
235 *gebeuren als je het initiatief aan de burger zelf overlaat.*

236 Tijdens de verkeersbijeenkomst vertelde de aanwezige wethouder hoe hij zich het
237 samenwerkingsvervolg voorstelde:

238 *Ik hoor hier net een hele zinvolle opmerking [...]. Dat is, dat we het initiatief ook bij u kunnen laten. Dat*
239 *wij zeggen wij zijn als gemeente, dat benadruk ik nog maar eens, ontzettend bereid om met u verder*
240 *aan de slag te gaan en op een zeker moment weer bij elkaar te komen, maar het initiatief om te komen*
241 *– waarvan u zegt dat zou een goed moment zijn – kunnen we ook bij u leggen.*

242 De wethouder moedigde de betrokkenheid van de deelnemers aan, maar dichtte de deelnemers een
243 initiatiefnemende rol toe. Bij veel deelnemers viel het voorstel van de wethouder echter niet in goede
244 aarde:

245 *D1: Ik dacht dat de wethouder zei dat er nog vervolgstappen kwamen?*

246 *D2: Ja, maar die verwacht van ons dat wij dat gaan doen. [...].*

247 *D1: Dan is hij van het probleem af [...]. Ja dat is toch zo, zo komt dat over. Tenminste, zo denk ik erover.*

248 De deelnemers bestempelden het voorstel van de wethouder als een politieke keuze en een manier
249 om gemeentelijke verantwoordelijkheden af te schuiven. De gemeente vroeg de deelnemers om een
250 rol te spelen die zij niet wilden vervullen.

251 *3.3.2. Gehoord worden*

252 Vrijwel alle deelnemers waren tevreden over de manier waarop zij hun ervaringen onder de aandacht
253 konden brengen bij de organisaties tijdens de bijeenkomsten. Zij waardeerden bijvoorbeeld de grote
254 afvaardiging van de organisaties, hun grondige voorbereiding, wijkkennis en uitleg. Ook waren de
255 deelnemers positief over de projectbegeleiding door de onderzoekers. Waar de deelnemers minder
256 tevreden over waren, was het gevoelde gebrek aan toezeggingen, concrete resultaten en zichtbare
257 maatregelen. Dit gevoel werd gedeeld door alle deelnemers. Eén van hen merkte tijdens de
258 slotbijeenkomst op:

259 *Zolang als de gemeente niet met een oplossing komt, of dat nou die lantaarnpaal is of dat fietspad bij*
260 *de {straatnaam} enzovoort. Zo lang als daar niets aan gebeurt, moet men niet teveel verwachten dat*
261 *het initiatief van onze groep leken uitkomt.*

262 De teleurstelling over het uitblijven van maatregelen resulteerde in een verminderde motivatie tot
263 eigen inzet. Ook informatievoorziening was belangrijk voor de deelnemers. Enkele bewoners zouden
264 door een ambtenaar worden teruggebeld over een maatregel, maar dit gebeurde niet. Dit gebrek aan
265 informatie over de voortgang werd als demotiverend ervaren voor verdere betrokkenheid.

266 *3.3.3. Kunnen*

267 Gedurende het project droegen de deelnemers naar eigen mogelijkheden en voorkeuren bij. Zo had
268 één deelnemer, ter voorbereiding van het plan van aanpak voor verkeersveiligheid, foto's van

269 verkeerssituaties in de wijk gemaakt en afgedrukt. Andere deelnemers hadden verkeerssituaties
270 opgeschreven. Met name in de interventie en implementatiefases werden persoonlijke vaardigheden
271 en hulpbronnen als belemmering genoemd. Zo gaven veel deelnemers aan niet te willen presenteren
272 toen werd geopperd om het plan van aanpak met de knelpunten zelf te presenteren aan de gemeente
273 en de politie:

274 *D1: Ik voel mezelf niet zo'n woordvoerder. D2: Nee ik ook niet hoor.*

275 *D3: Nee.*

276 *D1: [...] ik ben thuis een hele held, maar verder niet.*

277 Uit bovenstaande dialoog blijkt dat sommige deelnemers vonden dat ze niet over voldoende
278 spreekvaardigheden beschikten. Ook tijdens de slotbijeenkomst werden door de deelnemers diverse
279 obstakels aangedragen, bijvoorbeeld toen zij de mogelijkheid bespraken om na vertrek van de
280 onderzoekers het project zelfstandig te vervolgen, zonder ondersteuning. Als belemmeringen
281 noemden zij hun gezondheid en gebrek aan tijd, kennis, organisatorische en initiërende vaardigheden,
282 en wettelijke zeggenschap. Gezien deze belemmeringen sloten de deelnemers een zelfstandig
283 projectvervolg uit.

284 Een mogelijke uitkomst van participatie is de persoonlijke ontwikkeling van de betrokkenen. Deze
285 uitkomst werd besproken tijdens de slotbijeenkomst:

286 *O: [. . .] is er bij uzelf wel wat veranderd door hier te zitten?*

287 *D: We kijken nu nog scherper naar wat de gemeente moet doen.*

288 *Deze deelnemer gaf aan dat hij door zijn betrokkenheid een kritischere blik had ontwikkeld.*

289 3.3.4. Willen

290 De meest genoemde drijfveer voor deelname aan het project was nieuwsgierigheid naar de
291 ontwikkelingen in de wijk. Dit motief komt niet overeen met de activerende doelstelling van het

292 project. Tijdens één van de latere bijeenkomsten, vertelden twee deelnemers hoe zij hun deelname
293 tot dusver hadden beleefd:

294 *D1: Ik vind het interessant, omdat ik een heleboel dingen hoor die ik gewoon als burger nergens lees en*
295 *ook nergens hoor.*

296 *D2: Ja, wat er leeft in de wijk.*

297 Uit de vele aanmeldingen en het feit dat gedurende het onderzoek nauwelijks deelnemers zijn
298 afgehaakt, blijkt dat de deelnemers gemotiveerd waren om mee te (blijven) doen. Het gaf de
299 deelnemers voldoening om met elkaar, en met afgevaardigden van organisaties, in gesprek te zijn en
300 elkaars invalshoeken te begrijpen. De groepsbijeenkomsten vormden een mogelijkheid om mede-
301 wijkbewoners te ontmoeten, wat een belangrijke motivatiefactor was.

302 De motivatie tot deelname betrof vooral het meedenken en adviseren ten aanzien van ervaren
303 knelpunten, en in mindere mate de eigen betrokkenheid in de uitvoerende fase. De deelnemers
304 beschouwden de gemeente als de uitvoerende partij en zagen voor zichzelf een adviserende rol
305 weggelegd. Slechts enkele deelnemers waren bereid om in uitvoerende zin een bijdrage te leveren aan
306 een knelpunt.

307 Deelnemers verschilden verder in hun gedachten over welke onderwerpen en knelpunten relevant
308 waren. Met name aspecten van hun eigen wonen leefomgeving werden belangrijk gevonden.
309 Sommige deelnemers gaven aan dat ze het lastig vonden om een mening te vormen over of belang te
310 hechten aan een onderwerp waar ze zelf (nog) niet direct mee te maken hadden, zoals thuiszorg.

311 *3.3.5. In staat worden gesteld*

312 De opzet van het project met kleinschalige interactieve groepsbijeenkomsten werd door de
313 deelnemers als prettig ervaren en was van positieve invloed op hun kennisdeling en motivatie. De
314 deelnemers ondervonden echter meer voordelen van het werken in groepsverband:

315 *Dat hadden we de vorige keer, toen met de gemeente. Toen waren we bij elkaar. Maar als je zelf moet*
316 *bellen naar de gemeente, dan krijg je niks klaar. Als er ook maar één persoon is die belt en er komt niet*
317 *meer, dan wordt dat helemaal niet gehoord. Dan wordt er helemaal geen aandacht aan geschonken.*
318 *Je moet daar collectief naar toe.*

319 Uit deze uitspraak blijkt dat de deelnemers het werken in groepsverband zinvol vonden, omdat zij een
320 gezamenlijke vuist konden maken. Op die manier maakten ze meer kans om zaken te bereiken. Er dient
321 echter rekening gehouden te worden met de aard van dit groepsverband. Tijdens de
322 verkeersbijeenkomst werden de deelnemers door de gemeente gewezen op bestaande,
323 geformaliseerde samenwerkingsverbanden van burgers, zoals een lokale buurtcommissie of een
324 adviesraad. Een dergelijke formele raad sprak niet tot de verbeelding van de deelnemers:

325 *Even over, je zegt, dan kun je bellen naar zo'n raad he, maar ik heb het idee dat de meeste mensen dat*
326 *niet gaan doen, want het is een raad en dat is heel ver weg. Wie krijg ik aan de telefoon en dat is*
327 *onpersoonlijk. Zoals wij hier zitten, wij praten nu met elkaar en met jullie. En met het contact, doordat*
328 *... Dat is wel concreet. [...].*

329 De deelnemers werden afgeschrikt door het formele, onpersoonlijke karakter van een adviesraad en
330 weinig deelnemers wisten van het bestaan ervan. Het informele en laagdrempelige karakter van de
331 groepsbijeenkomsten sloot goed aan bij de voorkeuren van onze deelnemers en werkte positief op
332 hun betrokkenheid. Echter, in de deelnemersgroep ontbrak een kartrekker.

333 **4. Conclusie**

334 Dit artikel geeft inzicht in wat oudere burgers tijdens een gestructureerd en actiegericht participatief
335 project zelf ervaren als bevorderende en/of belemmerende factoren voor blijvende, zelfredzame
336 burgerparticipatie op het gebied van wonen, welzijn en zorg.

337 Het project heeft geresulteerd in drie participatieve veranderingen: de deelnemers ontwikkelden een
338 bewustzijn voor diverse onderwerpen, leerden knelpunten te benoemen met een oplossingsgerichte
339 blik, en er ontstond een saamhorigheidsgevoel. Doordat de deelnemers en organisaties hun

340 ervaringskennis uitwisselden, kregen beide partijen inzicht in het onderwerp vanuit elkaars
341 invalshoeken. Deze uitkomsten zijn in overeenstemming met de voordelen die worden genoemd in de
342 participatieliteratuur [8, 13, 24]. Echter, het project heeft niet geleid tot de beoogde continuïteit van
343 een burgerparticipatiegroep van de deelnemers en die doelstelling is dus niet haalbaar gebleken.

344 Het CLEAR-model, opgebouwd uit de vijf verklaringsfactoren van burgerparticipatie – kunnen, willen,
345 gevraagd worden, in staat worden gesteld en gehoord worden – bleek een waardevol en toepasselijk
346 beoordelingsinstrument. Onze bevindingen impliceren dat alle vijf CLEAR-factoren ook verklarende
347 waarde hebben voor burgerparticipatie van ouderen [18, 22]. Om een participatieproces te doen
348 slagen, dienen alle belanghebbenden, naar wederzijdse tevredenheid, te voldoen aan deze vijf
349 factoren. Daarbij liggen sommige factoren vooral binnen de invloedssfeer van de burger (kunnen,
350 willen), terwijl andere factoren (gevraagd worden, gehoord worden) meer binnen de invloedssfeer van
351 andere belanghebbenden liggen.

352 Uit onze bevindingen blijkt dat het voldoen aan deze factoren niet vanzelfsprekend is, wat leidt tot
353 hinderende condities voor burgerparticipatie. De verklaringsfactoren waar het minst aan voldaan
354 werd, waren kunnen, willen en gehoord worden. Een belangrijk inzicht in dit onderzoek is dat de mate
355 waarin wordt voldaan aan een factor afhankelijk is van het verwachtingspatroon en de beoordeling
356 van de betrokkenen op dat gebied. Zo bleek het sleutelmoment in dit project het moment te zijn
357 waarop de gemeente, vanuit haar streven naar zelfredzame burgerparticipatie, het eigenaarschap en
358 de uitvoering van de knelpunten neerlegde bij de deelnemers. Op hun beurt ambieerden de
359 deelnemers alleen een beleidsbeïnvloedenderol en legden het eigenaarschap van de aangedragen
360 knelpunten bij de gemeente. Voor de deelnemers had het feit dat zij gevraagd werden voor iets wat
361 zij zelf niet wilden een averechts effect op hun bereidheid om deel te blijven nemen (willen). Bovendien
362 vonden zij dat zij niet over de juiste capaciteiten en hulpbronnen beschikten voor een zelfredzame rol
363 (kunnen) en dat dit een taak van de gemeente was. Omdat er een discrepantie bestond tussen de
364 participatieverwachtingen van de deelnemers ende gemeente werd in de ogen van beide partijen niet
365 voldaan aan hun verwachtingen, ontstond onderling wantrouwen en vormde zich een spanningsveld

366 over de wederzijdse rollen en verantwoordelijkheden. Het participatieproces kwam daardoor tot een
367 einde.

368 *4.1. Aanbevelingen*

369 Dit onderzoek maakt inzichtelijk hoe de systeemwereld van beleidsplannen, waarin naar zelfredzame
370 burgerparticipatie wordt gestreefd, kan botsen met de leefwereld van oudere burgers zelf.
371 Zelfredzame participatie vraagt om een cultuurverandering ten opzichte van beleid beïnvloedende
372 participatie en deze overgang behoeft bij zowel (sommige) oudere burgers als lokale overheden
373 expliciete aandacht. De vraag die rijst is of de verwachtingen van de overheid op dit gebied wel
374 wenselijk en realistisch zijn. Het antwoord op deze vraag is niet eenduidig. Er zijn namelijk ook
375 voorbeelden bekend van burgerinitiatieven op het gebied van wonen, welzijn en zorg waarin oudere
376 burgers, al dan niet in samenwerking met andere leeftijdsgroepen, er wel in zijn geslaagd om deze
377 succesvol te maken [23, 24]. Omdat uitkomsten en behoeften altijd afhankelijk zijn van de situationele
378 context, impliceren wij nadrukkelijk niet dat onze onderzoeksbevindingen overdraagbaar zijn naar
379 andere situaties. Wel menen wij dat de in dit onderzoek onderzochte verklaringsfactoren en principes
380 overdraagbaar kunnen zijn naar andere situaties. Gezien het aangetoonde belang van
381 participatieverwachtingen en mogelijkheden, strekt het tot aanbeveling om aan het begin en
382 gedurende het participatieproces wederzijdse uitgangspunten uit te spreken en af te stemmen. Op
383 basis van gezamenlijk bepaalde uitgangspunten, kan een passende participatiestrategie worden
384 bepaald. Het CLEAR-model kan hiervoor zowel als vertrekpunt als beoordelingsinstrument fungeren.
385 Ten aanzien van de te kiezen participatiestrategie laten bestaande onderzoeken zien dat geslaagde
386 vormen van burgerparticipatie doorgaans voortkomen uit succesvolle samenwerkingen tussen burgers
387 en professionele belanghebbenden [16]. Formele verbanden (zoals vergunningen, ambtenaren) zijn
388 meestal nodig om burgerparticipatie mogelijk te maken. Een participatiestrategie met een
389 organisatievorm waarin zowel burgers als professionele belanghebbenden een rol spelen, is kansrijker
390 dan een strategie met een volledige verantwoordelijkheid van de burger zelf. Van de professionele

391 betrokkenen wordt samenwerking, flexibiliteit en communicatie verwacht. Zij moet openstaan voor
392 de behoeften en mogelijkheden van burgers [16]. Ieder participatieproces vereist maatwerk. De
393 resultaten in dit project wijzen er bijvoorbeeld op, dat oudere burgers mogelijk moeite hebben met
394 het oppakken van het eigen initiatief, zoals vanuit overheidswege wordt beoogd met derde generatie
395 participatie. Hiervoor zijn meerdere verklaringen mogelijk en elke verklaring vraagt om een ander plan
396 van aanpak.

397 Allereerst verklaarden de deelnemers zelf dat zij zijn opgegroeid in de klassieke verzorgingsstaat en
398 daarom niet gewend zijn aan een actieve rol. Ten tweede bleek het gevoelde gebrek aan toereikende
399 capaciteiten en hulpbronnen belemmerend te werken. In deze gevallen zouden professionele
400 organisaties wellicht meer ondersteuning moeten bieden aan oudere burgers. Beide gevolgtrekkingen
401 kunnen pleiten voor specifieke aandacht van gemeenten voor participatie van de doelgroep ouderen
402 binnen het generieke participatiebeleid. Deze aanbeveling staat haaks op de afschaffing van het
403 doelgroepenbeleid door veel Nederlandse gemeenten. Een andere mogelijkheid is om juist de
404 verbinding te zoeken tussen oudere en jongere generaties, zodat jongere kartrekkers een
405 ondersteunende rol kunnen spelen. Een derde verklaring betreft de manier waarop de Nederlandse
406 overheid burgerparticipatie propageert en de manier waarop deze boodschap door burgers wordt
407 ontvangen [25, 26]. De politieke boodschap van onze overheid kenmerkt zich door een moreel beroep
408 op de individuele verantwoordelijkheden van de burger, onderbouwd met een pessimistisch verhaal
409 over onvermijdelijke hervormingen van de verzorgingsstaat. Deze benadering resulteert echter in
410 afwijzende gevoelens bij burgers, ook in dit project [27, 28]. Een alternatieve strategie is om mensen
411 te activeren vanuit een optimistisch streven naar participatie. Door middel van cursussen of thema-
412 avonden zouden oudere generaties bewust gemaakt kunnen worden van de voordelen van
413 burgerinitiatieven en de mogelijkheden om zelf aan de slag te gaan, zonder daarbij de nadruk te leggen
414 op hun plichtsbef en verantwoordelijkheidsgevoel. Een voorbeeld van een dergelijke cursus is de 80-
415 in-30 cursus van de Denktank 60+ Noord, in samenwerking met het UMC Groningen [29].

416 *4.2. Beperkingen*

417 Er kunnen enkele kanttekeningen bij dit onderzoek worden geplaatst. De eerste kanttekening is dat de
418 deelnemers zijn geselecteerd middels een steekproef uit een bestaand deelnemersbestand. Het is dus
419 mogelijk dat vooral actievare en betrokken burgers hebben deelgenomen. Een tweede mogelijke
420 beperking is dat het project is geïnitieerd door een groep organisaties, in samenwerking met een groep
421 lokale huisartsen. Hoewel deze benadering als voordeel heeft dat er een zo breed mogelijke doelgroep
422 kan worden benaderd, lag er vanuit de deelnemers geen concrete, urgente aanleiding ten grondslag
423 aan het project. Het aanvankelijke maar ook aanhoudende gebrek aan een gevoelde urgentie kan een
424 belangrijke verklaring zijn voor het feit dat er geen zelfredzame burgerparticipatie tot stand is gekomen
425 [25]. Een derde beperking is dat, vanwege tijdsrestricties, alleen de eerste auteur de tekstbestanden
426 heeft gecodeerd. Het resulterende analysebestand is pagina voor pagina doorgesproken door de
427 eerste en vierde auteur, waarbij de wederzijdse interpretatie van de citaten onderwerp van discussie
428 was. Uiteindelijk zijn de meest illustratieve citaten in gezamenlijkheid gekozen en verwerkt in dit
429 artikel. Desondanks kan de gehanteerde aanpak hebben geleid tot een onderzoekersbias.

430 **Dankbetuiging.** Wij bedanken alle betrokkenen in dit onderzoek voor hun inzet en constructieve
431 feedback. Dit project kon tot stand komen door de financiële ondersteuning van het UMC Groningen.

432 **Literatuur**

433 Centrale Samenwerkende Ouderenorganisaties. Handboek participatie voor ouderen in zorgen
434 welzijnsprojecten. Utrecht: CSO; 2010.

435 Sociaal en Cultureel Planbureau. Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van
436 ontwikkelingen in burgerparticipatie. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau; 2014.

437 Edelenbos J, Domingo A, Klok P, Van Tatenhove J. Burgers als beleidsadviseurs: Een vergelijkend
438 onderzoek naar acht projecten van interactieve beleidsvorming bij drie departementen.
439 Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek; 2006.

440 Jager-Vreugdenhil M. Spraakverwarring over participatie. J Soc Interv Theory Pract. 2011; 20:76–99.

441 Kilic M. Derde generatie burgerparticipatie, hoe doe je dat? Amersfoort: Twynstra Gudde; 2008.

442 Van der Heijden H, Van Dam R, Van Noortwijk R, Salverda I, Van Zanten I. Van doe-het-zelf naar doe-
443 het samen maatschappij: Experimenteren met burgerinitiatieven. Den Haag: Ministerie van
444 Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties; 2011.

445 Lenos S, Sturm P, Vis R. Burgerparticipatie in gemeenteland: quick scan van 34 coalitieakkoorden en
446 raadsprogramma's voor de periode 2006–2010. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek;
447 2006.

448 Van de Wijdeven T, De Graaf L, Hendriks F. Actief burgerschap: lijnen in de literatuur. Tilburg: Tilburgse
449 School voor Politiek en Bestuur; 2013.

450 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Vertrouwen in burgers. Amsterdam: Amsterdam
451 University Press; 2012.

452 Michels A, De Graaf L. Examining citizen participation: local participatory policy making and democracy.
453 Local Gov Stud. 2010;36:477–91.

454 Edelenbos J. Proces in vorm: procesbegeleiding van interactieve beleidsvorming over lokale ruimtelijke
455 projecten. Utrecht: Lemma; 2000.

456 Van der Heijden J, Van der Mark L, Meiresonne A, Zuylen J van. Help! Een burgerinitiatief. Den Haag:
457 Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties; 2007.

458 Denters SAH, Tonkens EH, Verhoeven I, Bakker JHM. Burgers maken hun buurt. Den Haag: Platform
459 31; 2013.

460 De Bruijn D, Van Mierlo T, Nourozi S, De Ruijter T, Turnhout S. Kompas right to challenge in de Wmo
461 2016. [https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/03/04/kompas-right-to-](https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/03/04/kompas-right-to-challenge-in-wmo)
462 [challenge-in-wmo](https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/03/04/kompas-right-to-challenge-in-wmo). Geraadpleegd op: 16. sep 2016.

463 Oude Vrielink M, Verhoeven I. Burgerinitiatieven en de bescheiden overheid. Beleid En Maatschappij.
464 2011;38:377–87.

465 Tonkens EH. Vijf misvattingen over de participatiesamenleving 2014.
466 <http://www.actiefburgerschap.nl/wp-content/uploads/2014/04/Afscheidsrede-16april14.pdf>.
467 Geraadpleegd op: 23. feb 2016.

468 Van der Bol N, Van der Arend S. Interactieve besluitvorming vanuit een participanten-perspectief.
469 Bestuurskunde. 2007;61:31–44.

470 Lowndes V, Pratchett L, Stoker G. Diagnosing and remedying the failings of official participation
471 schemes: the CLEAR framework. Soc Policy Soc. 2006;5:281–91.

472 Lowndes V, Pratchett L, Stoker G. Trends in public participation: part 2 – citizens’ perspectives. Public
473 Adm. 2001;79:454–5.

474 Hennink M, Hutter I, Bailey A. Qualitative research methods. London: SAGE; 2011.

475 Strauss A, Corbin J. Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded
476 theory. London: SAGE; 1998.

477 Verba S, Schlozman K, Brady H. Voice and equality: civic voluntarism in American politics. Cambridge:
478 Harvard University Press; 1995.

479 Bewonersgroep Hoekwierde. Experiment Zelfbeheer Hoekwierde 2016. <http://www.hoekwierde.nl/>.
480 Geraadpleegd op: 26. nov 2016.

481 Zorgcoöperatie Loppersum. Beleidsplan 2016. [http://](http://www.zorgcooploppersum.nl/over-)
482 [www.zorgcooploppersum.nl/over-
ons/beleidsplan/](http://www.zorgcooploppersum.nl/over-ons/beleidsplan/). Geraadpleegd op: 26. nov. 2016.

483 Van Xanten H, Schonewille J, Engelen J, Van de Maat
484 J. Sterke verhalen: Burgerinitiatieven voor voorzieningen in kleine dorpen. Rotterdam, Utrecht: SEV,
485 Movisie; 2011.

486 Irvin R, Stansbury J. Citizen participation in decision-making: Is it worth the effort? Public Adm Rev.
487 2004;64:55–65.

488 Tonkens EH. De participatiesamenleving inhumaaan? 2014.
489 <http://academievoorinformelezorg.nl/contents/>
490 [uploads/pdf/56_1.departiciaptiesamenlevinginhumaan_socrateslezing2014eveliento.pdf](http://academievoorinformelezorg.nl/uploads/pdf/56_1.departiciaptiesamenlevinginhumaan_socrateslezing2014eveliento.pdf) .
491 Geraadpleegd op: 5. maart 2016.

492 Verhoeven I, Tonkens EH. Talking active citizenship: framing welfare state reform in England and the
493 Netherlands. Soc Policy Soc. 2013; 12:415–26.

494 BeterOud. Denktank 60+ Noord. 80 in '30 cursus voor jonge senioren. 2016. [http://www.beteroud.nl/](http://www.beteroud.nl/ouderen/zorg-80-in-30-cursus.html)
495 [ouderen/zorg-80-in-30-cursus.html](http://www.beteroud.nl/ouderen/zorg-80-in-30-cursus.html). Geraadpleegd op: 26. nov. 2016.